

ПУБЛІКАЦІ КРИТИКА ПОВІДОМЛЕННЯ

Сергій РОСЛЯКОВ,
мистецтвознавець

ЗАГАДКА МІЗИНСЬКИХ «ПТАШОК»

В далекому вже 1908 р. на березі Десни, на північ від Чернігова (поряд з Новгород-Сіверським) була віднайти так звана Мізинська стоянка доби пізнього палеоліту (близько 20 тисячоліття до нової ери). Вона ретельно досліджувалась вченими протягом майже всього ХХ сторіччя. Серед її видатних дослідників були Ф.К. Волков, П.П. Єфименко, І.Г. Шовкопляс, І.Г. Підоплічко та ін. Українським ученим вдалось віднайти унікальний пам'ятник культури пізнього палеоліту, який сьогодні вважається одним з найвідоміших у світі. Був відкритий цілий господарсько-побутовий комплекс, до складу якого входили житла мешканців стоянки, господарські речі: численні вироби з кістки та кременю і, насамперед, унікальні художні витвори у вигляді вкритих мальованим орнаментом музичних інструментів та близько двох десятків унікальних скульптурних антропоморфних та зооморфних фігур з кістки мамонта.

Саме про скульптурні зображення з Мізинської стоянки і піде розмова, зокрема про зображення антропоморфних фігур, які від початку отримали назву «пташок». Таку назву скульптурам дав Ф.К. Волков, який, крім «пташок», також виокремив групу «фалосів». З рисунків бачимо, що дослідник до «фалосів» відніс фігури, які мають більш довгу верхню частину, а до «пташок» – фігури з меншою довжиною верхньої частини. Заради справедливості слід зазначити, що Ф.К. Волков вважав: довга частина зображень «пташок» повинна бути звернена вниз, у той час як коротка – догори. При цьому на кількох фігурах можна було чітко відстежити харак-

Зображення «пташок»

терний «трикутник» статевої ознаки жінки, який вказував на правильний погляд на скульптуру. Пізніше вже І.Г. Шовкопляс вказав на правильне розташування у просторі фігури «пташок», а саме, навпаки, коротка частина знаходиться знизу, а довга – спрямована догори (4, 220).

Проте І.Г. Шовкопляс поділяв думку Ф.К. Волкова про поділ усіх фігурок на «пташок» (їх він вважав зображеннями жінок) та «фалосів» (4, 221). Відмова дослідника вважати фігури зображеннями птахів була побудована, в тому числі, на аналізі різьблених орнаментів на тулубах усіх скульптур. Але, перш ніж звернутися до цих унікальних мистецьких виробів доби пізнього палеоліту, з'ясуємо, чому саме зображення майже відразу отримали назву «пташок».

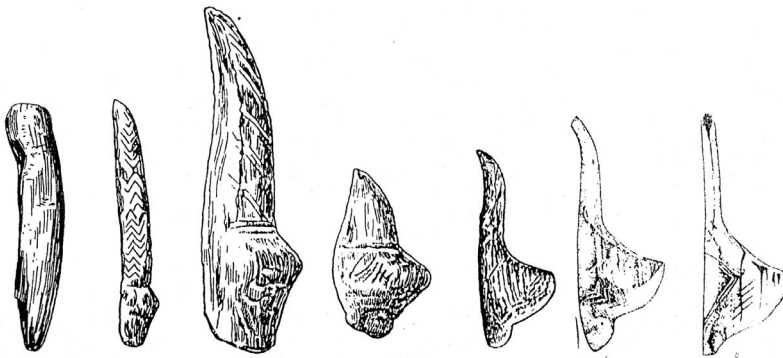
Справді, якщо розглядати зображення так, як пропонував Ф.К. Волков (3, 173), довгу нижню частину можна прийняти за пташиний хвіст, а при погляді на скульптуру збоку, широка частина нагадує схематичне зображення крил птаха. Верхня частина довгої сторони фігурок має відчутний нахил, що нагадує голову птаха, який начебто дивиться вниз під час польоту. Розміри «пташок» різні, вони жодного разу не повторюються і коливаються від максимальних (довжина – 9,5 см, ширина – 3,2 см, товщина – 3,2 см) до мінімальних (довжина – 2,4 см, ширина – 1,3 см, товщина – 1,0 см). Також жодного разу не повторюється орнаментальна композиція, яка нанесена на фігури за допомогою врізаних ліній. Відразу зауважимо, що максимальні розміри «фалосів» трохи більші: довжина – 14,5 см, ширина – 4,5 см, товщина – 4,2 см.

Пізніше більша частина дослідників підтримала думку І. Г. Шовкопляса про те, що скульптури з Мізіна є зображеннями жінок, а не птахів. Утім, розвиток науки сьогодні ставить під сумнів і висновки І.Г. Шовкопляса. Так хто ж, насправді, зображений на мізинських мистецьких творах доби пізнього палеоліту, можливо, перших мистецьких творах на теренах сучасної України?

Попередньо з'ясуємо ще одне питання: а чи існує різниця між зображеннями «пташок» і «фалосів»? Річ у тому, що коли одночасно всі зображення «пташок» та «фалосів» вишикувати в один ряд, в очі впадає той факт, що всі зображення мають одну форму, один загальний профіль і різниця між ними лише у пропорціях. Це настільки очевидно, що подібний висновок повинен був бути зроблений ще на початку досліджень мізинських скульптур.

Але саме цей висновок змушує нас повернутися до питання: хто саме зображений на скульптурах – птахи, жінки чи фалоси? Якщо хтось бачив у зображеннях один образ, а хтось інший, може так бути, що саме зображення і провокує різні тлумачення? При цьому слід звернути увагу на цілковиту унікальність мізинських скульптур. Вони не мають на сьогодні аналогів у світі! Це дійсно загадкове явище в культурі первісних народів.

Відповідь на запитання лежить, на нашу думку, в площині підходу до мистецтва як до системи знакової поведінки людини. Цей підхід розглядає мову та образотворчу діяльність з точки зору накопичення та передачі інформації за допомогою зовнішніх носіїв. Таким чином, мова і образотворча діяльність з'являються тоді, коли виникає потреба в передачі складної інформації. Сьогодні більшість дослідників погоджується з думкою, що існують паралелі між розвитком у первісної людини

Порівняння зображень і силуетів мізинських скульптур

мови і здатності до образотворчої діяльності. Більш того, пропонують навіть побудувати незалежну хронологію пам'яток образотворчого мистецтва за допомогою їх власного контексту. Подібно тому, як виникають слова, потім поняття і ще пізніше – фрази, в образотворчій діяльності можна спостерігати окремі реалістичні зображення (слова), наприклад палеолітичні «Венери» або бізони Альтамірської печери, потім схематичні зображення (поняття), наприклад, схематичні зображення людини або тварини на стінах печер і, нарешті, окремі сцени (фрази), наприклад, на стінах Кам'яної Могили біля Мелітополя (5, 120).

Відштовхнувшись від того, що мізинські скульптури доволі схематизовані і не мають явного реалістичного вирішення, їх можна віднести до другого етапу розвитку образотворчої діяльності. Справді, якби це було реалістичне зображення жінки, художник обов'язково б зробив груди, але їх нема. Взагалі, уся фронтальна поверхня скульптур має пласку форму, в той час як усі відомі палеолітичні «Венери» мають реалістичне зображення живота жінки. Нахил у верхній частині скульптур, проте, має повну аналогію з усіма відомими реалістичними зображеннями жінок. Про цей нахил голови свого часу писала З.О. Абрамова (1, 55). При цьому, проти всіх правил реалізму, у мізинських фігур відсутня голова. Абрамова також вказує на той факт, що ноги у палеолітичних «Венер» зображені у скороченому вигляді. Це також цілком відповідає мізинським скульптурам. Дуже виразно і відповідно до канонів зображення реалістичних жіночих фігур мізинський скульптор виділяє у скульптур сідниці та жіночий символ у вигляді трикутника на фронтальній стороні.

Одночасно мізинські зображення мають певні ознаки і чоловічого фалоса. Особливо це стосується вигляду збоку. В цьому випадку нахил крайньої частини скульптури можна трактувати зовсім інакше, ніж нахил голови. До того ж загальна форма скульптури, особливо коли товщина деяких зразків дорівнює їх ширині, дуже подібна до чоловічого фалоса.

Характеристика мізинської скульптури вийшла дуже суперечливою і такою, що не може бути визнана ані реалістичною, ані однозначною з точки зору її змісту. Автор пригадує знайомство з роботою одного з сучасних скульпторів Якутії, який зробив зображення жінки, що сидить. Цікаво, що скульптура була зроблена і скомпонована таким чином (за допомогою своєрідної зачіски, розставлених колін та широких стегон), що при погляді зі спини глядач ясно бачив чоловічий фалос.

Не менш цікаво, що подібна скульптура існувала і за часів пізнього палеоліту в Європі. Цікавою є знахідка з Італії (в районі Тразимейського озера) – антропоморфне зображення, в якому можна побачити поєднання статевого ознак чоловіка і жінки (3, 247, рис. 235). Зберігається цей витвір в збірці графа А. Пальма ді Чезнола у Флоренції. Стосовно подібних знахідок відомий фахівець А.Д. Столяр повторює думку більшості з учених про те, що в даному випадку ми маємо справу з «каламбуром з сексуальним змістом» (3, 246). Але вважати так, значить механічно переносити психологію сучасної людини на психологію первісної людини, чого робити не можна.

На думку автора, все це дозволяє зробити припущення, що загадка мізинських «пташок» полягає в спробі первісного скульптора відтворити поняття не жінки або чоловіка, а людини в цілому. Таким чином, перед нами унікальні, ключові зразки, які свідчать про перехід первісної людини на інший рівень мислення. В мові з'являються абстрактні поняття, а в галузі образотворчої діяльності – схематизовані зображення людини. З точки зору науки про розвиток мозку цей час слід вважати добою активних змін у розподілі функцій між лівою та правою півкулями мозку людини (так звана асиметрія в роботі мозку).

Як уже зазначалося, скульптури з Мізіна унікальні, вони не мають жодних аналогів у світі, принаймні на сьогодні. Саме тому автор вважає їх одними з важливих першоджерел мистецтва на теренах сучасної держави України.

1. Абрамова З. А. Палеолитическое искусство на территории СССР. – М.-Л., 1962.
2. Абрамова З. А. Изображение человека в палеолитическом искусстве Евразии. – М, 1966.
3. Волков Ф. К. Каменный век в России: Приложение к книге М. Гернеса «Первобытная культура». – Ч. 1: Каменный век. – Рига, 1914. Столяр А.Д. Происхождение искусства. – М., 1985.
4. Шовкопляс Й. Г. Мезинская стоянка. – К., 1965.
5. Шер Я. А. Изобразительные памятники: ареал, типология, хронология // Я.А. Шер, Л.Б. Вишняцкий, Н.С. Бледнова. Происхождение знакового поведения. – М., 2004.